

ПИТАННЯ СТРУКТУРИ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ФУНДАМЕНТАЛІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ

Микола Окса

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:

У статті акцентується увага на значенні методологічної культури студентів у складних умовах сучасного навчально-освітнього простору. Цей тип культури забезпечує осмислення студентами методології навчального пізнання, креативного мислення й діяльності. Виділені структурні компоненти методологічної культури: логіка, рефлексія, методи пізнання, основи системного аналізу, аналіз, порівняння, індукція, дедукція, моделювання. До особливостей методологічного мислення автор зараховує концептуальність, проблемність, нестандартність, аргументованість, доказовість, системність, інтуїтивність, логічність, несуперечливість, рефлексивність.

Ключові слова:

методологічна культура; інтелектуальний розвиток; методи теоретичного пізнання; рефлексія.

Аннотация:

Окса Николай. Вопросы структуры методологической культуры студентов в условиях фундаментализации обучения. В статье акцентируется внимание на значении методологической культуры студентов в сложных условиях современного учебно-образовательного пространства. Данный тип культуры обеспечивает осмысление студентами методологии учебного познания, креативного мышления и деятельности. Определены структурные компоненты методологической культуры: логика, рефлексия, методы познания, основы системного анализа, анализ, сравнение, индукция, дедукция, моделирование. К особенностям методологического мышления автор относит концептуальность, проблемность, нестандартность, аргументированность, доказательность, системность, интуитивность, логичность, непротиворечивость, рефлексивность.

Ключевые слова:

методологическая культура; интеллектуальное развитие; методы теоретического познания; рефлексия.

Resume:

Oksa Mykola. The issues of structure of students' methodological culture under the conditions of education fundamentalization.

The article focuses on the importance of methodological culture of students under the complicated conditions of modern educational space. This type of culture provides students' understanding of educational knowledge, creative thinking and activities. There have been defined the structural components of methodological culture such as: logic, reflection, methods of cognition, fundamentals of systemic analysis, analysis, comparison, induction, deduction, modeling. The author relates conceptuality, problemativeness, originality, argumentativeness, conclusiveness, systematicity, intuitiveness, logic, consistency, reflexivity to the peculiarities of methodological thinking.

Key words:

methodological culture; intellectual development; methods of theoretical knowledge; reflection.

Постановка проблеми. Методологічна культура студентів – важливий феномен у контексті сучасних уявлень про культуру в умовах фундаменталізації навчання. Культура вбирає в себе не лише фундаментальні наукові знання. З погляду сучасної європейської культури, фундаментальне знання стоїть поряд з такими поняттями, як особистість, творчість, пізнання, культура. Справедливим є твердження про те, що саме в культурі найбільш виразно виявляється вільне творче начало людини, її індивідуальність, набуття цінностей і розуміння. Значущими цінностями, поряд із загальнолюдськими, є система типів мислення, типів діяльності, типів наукового спілкування. Ціннісна орієнтація на творчу діяльність рухає розвиток фундаментального знання. Цінності набувають пріоритетного статусу. Через них формуються особливі особистісні прагнення – світоглядні образи, що будуються на логіці суджень, орієнтованих на доказ і обґрунтування фундаментальних наукових знань. Культура орієнтована на самоцінність особистості як єдиного джерела продуктивного діяння. Ми вважаємо, що культура, яка заснована на пізнавально-перетворювальній діяльності, інноваціях, творчій активності, є основою підвищення якості цієї діяльності. З багатьох можливих сучасних уявлень про культуру

виділимо такі: культура як особливий тип мислення, діяльності, пізнання та їх перетворення; культура як сукупність фундаментальних наукових теоретико-методологічних знань; культура як нові типи мислення й діяльності, що, з одного боку, зберігають традиції, а з іншого – творять і перетворюють культуру; культура як основа культуротворчого діалогу.

Формулювання цілей статті. У сучасних умовах культура розглядається як система норм, еталонів і зразків діяльності, набутих людством. Філософи схильні вважати, що слід вести мову про багатомірний простір пізнавальних ситуацій, де реалізуються культурні правила й де вони творчо перетворюються з урахуванням інтеграції цих процесів. Ми ж орієнтуємося в дослідженні на творчу, діяльнісну сутність культури. Важливою для нас є теза про те, що культура, попри все розмаїття форм її зовнішнього прояву, є внутрішньою єдністю сенсу, який, зрештою, визначає характер цілепокладання в діяльності особистості, а також визначає структуру наукового пошуку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Студент, який оволодів методологічною культурою, налаштований на глибоке пізнання обраної ним галузі наукової та професійної підготовки, досягає нових результатів.

Ми поділяємо погляди тих учених, які вважають, що, володіючи методологічною культурою, студент всю свою інтелектуальну енергію спрямовує на відкриття нового. Саме новизна набуває для нього значущості вищої наукової цінності. Однак студенти не усвідомлюють, що новизна як така не становить істинно культурного досягнення в науковому пошуку. Вона повинна пройти перевірку критерієм особистої значущості й цінності. Ціннісно-сміслові самовизначення, творча самореалізація в культурному просторі, розвиток наукового стилю мислення – усе це може бути необхідною умовою подолання вузької спеціалізації, стереотипного мислення, діяльності, спілкування. Особлива увага в сучасній Національній доктрині української освіти надається глибокому оволодінню студентом методологією системного, цілісного підходу. Однак освітня теорія і практика опинилися сьогодні в глибокій світоглядній кризі.

Як свідчать зарубіжні дослідження, поняття «методологічна культура» тісно поєднано з поняттям «культура дослідження». Ідея методологічної підготовки студентів пов'язана з ім'ям В. Гумбольдта, який проголосив метою вищої освіти вдосконалення особистості. Цій меті повинно слугувати об'єднання навчальної й дослідницької діяльності. Реалізація ідей ученого розпочалася в Берлінському університеті з 1980 року. У процесі навчання були поставлені принципово нові цілі – навчити студентів самостійно мислити, ознайомити їх з основними принципами й методами наукового дослідження. За глибоким переконанням В. Гумбольдта, без опори на цей фундамент навчально-пізнавальна діяльність не може перетворитися на істинно інтелектуальну освіту й бути плідною для розуму. Методологічна культура сприяє актуалізації й систематизації фундаментальних теоретико-методологічних наукових знань в умовах багатомірного сучасного інформаційного простору, забезпечує осмислення студентами методології навчального пізнання, креативного мислення й діяльності.

Оскільки основою процесів пізнання, відображення об'єктивної дійсності є мислення, то в структурі методологічної культури є підстави говорити про сутність, структуру й співвідношення емпіричного й теоретичного мислення. У психології мислення визначається як психічний процес узагальненого відображення суб'єктом дійсності у її найбільших суттєвих якостях і відносинах. Саме мислення при цьому характеризується не стільки предметним змістом виконання завдання, скільки його засобами, які застосовуються або відкриваються особою в процесі виконання; психічними новоутвореннями; ставленням

суб'єкта до процесу й результатів діяльності. Про мислення говорять як про процес лише тоді, коли суб'єкт активно шукає й відкриває для себе суб'єктивно нове знання. Емпіричне знання – констатувальне, яке встановлює істину фактів. Емпіричні знання є результатом емпіричного мислення, відображають лише окремі фрагменти наукових знань, поза їх системністю й цілісністю. Емпіричний тип мислення непоганий, але його розвивальні можливості незначні. Сфера мисленнєвих процесів при цьому обмежена порівнянням конкретно-чуттєвих даних, необхідних для виділення формальних загальних ознак і укладання класифікації для пізнання конкретно-чуттєвих об'єктів. У контексті фундаменталізації навчання потрібний перехід від виявлення й констатування фактів до встановлення й розкриття їх сутності, закономірностей виникнення, прогнозування нових. Теоретичне мислення, що розглядається разом зі здатністю до формулювання суджень, набуває рис поступального мислення, а отже, народжує особистість. У вищій, незалежно від профілю підготовки, має місце технократичне мислення як світогляд, сконцентрований на фундаментальній, об'єктивній істині. Воно не має світовідчуття й світоуявлення, яким притаманне живе ставлення до дійсності, яке не має будь-якої упередженості й схематизму. У ньому послаблена здатність до формулювання суджень. Іншими словами, за кожним поняттям схована особлива дія (або система дій), без виявлення якої неможна розкрити механізми виникнення й функціонування цього поняття. Теоретичне мислення забезпечує рух студента в предметі як у системі знання, системі діяльності з урахуванням їх взаємодії й взаємозумовленості, а також якісний перехід до наукового, критично-рефлексивного, креативного стилю мислення.

Як показує дослідження Н. Чебишева й В. Когана, доки зміст навчання подається в логіці опису, не тільки не розвивається теоретичне мислення, а й виявляється розірваність мислення, тобто студенти не можуть використовувати наукові знання як фундамент мотивації, пізнання, глибокого розуміння своєї діяльності. Студентів не вчать використовувати потенціал фундаментальних дисциплін для цілісного, системного виконання пізнавальних і професійних завдань. Студент же, як твердять ці науковці, це насамперед методолог, який володіє широкими й глибокими науковими знаннями як дисциплінарними, так і міждисциплінарними, системними, а також культурою мислення [7, с. 50]. Видатний вчений і педагог Ф. Науменко дійшов висновку, що потрібно застосовувати навчання, що вчить

мислити, суть якого полягає у формулюванні студентами власної думки й понятійного простору, коли вони не сковані абсолютом істини. Теоретичне мислення відбувається не лише в поняттях, а й у судженнях, умовиводах, підпорядковується законам логіки. Йому притаманна концептуальність, доказовість, аргументованість, раціональність, проблемність. Методологія мислення орієнтована на досягнення цінності пізнання, на перехід до абстрагованого узагальнення та інтегрального синтезу елементів реальних пізнавальних ситуацій [4, с. 155]. Разом з тим, важливою є також інтуїція як вихід за межі стереотипів, що склалися, стрибок за межі кола стійких уявлень.

Ми поділяємо позицію тих учених, які вважають, що особливе значення в осмисленні сутності методологічної культури має логіка мисленнєвого процесу, у якому, водночас, є багато неповторного, індивідуального. Строгість і точність аргументації в ньому збігаються з образністю, метафоричністю вираження, при цьому чітко й рельєфно виявляється суб'єктність стилю, образу мислення. Однак свобода думки не може бути вільною від певної методологічної спрямованості. Виявляє себе детермінованість творчості принципами й методами дослідження, що, разом з тим, не применшує значення творчих здібностей особистості, не суперечить її індивідуальності, оскільки в дослідницькому процесі обов'язково враховуються особливості особистості – глибина думки, оригінальність підходу до розв'язання навчальних і наукових проблем. Інтелектуальна культура, що забезпечує інтелектуальну активність і продуктивність, розглядається нами як базовий компонент у структурі методологічної культури особистості студента. Інтелект інтерпретується українськими психологами як загальна здатність до пізнання й розв'язання проблем, що визначає успішність будь-якої діяльності; як система всіх пізнавальних здібностей індивіда (від відчуття до мислення); здатність до розв'язання проблем без зовнішніх спроб і помилок (у розумі), що протилежна здатності до інтуїтивного пізнання.

Інтелектуальний розвиток, його рівень є найважливішими якісними показниками ефективності фундаменталізації навчання. Критеріями інтелектуального розвитку є: здатність бачити протиріч, наукові й пізнавальні проблеми; здатність до моделювання й проектування; здатність до інтеграції й систематизації наукових знань, методів пізнання й самопізнання; стійка ціннісна орієнтація до накопичення особистісного досвіду творчої, дослідницької діяльності; здатність до перетворення логічної форми

наукового знання на конструктивно-діяльнісну й діяльнісно-перетворювальну [3, с. 12-13].

Особливе місце в структурі методологічної культури належить методам пізнання. Основна функція методу – внутрішня організація й регулювання процесу пізнання, теоретичного або практичного перетворення того чи іншого об'єкта. Метод дисциплінує пошук істини, сприяє приросту наукового знання. У гносеології й дидактиці є поняття «науковий метод», основу якого становить не лише предметне, а й методологічне знання про процес пізнання, про методи пізнання тощо. Однак саме методологічний аспект якнайменше осмислюється студентами. Важливе значення в структурі методологічної культури мають методи теоретичного пізнання (загальнонаукові) й адекватні їм професійні. До загальнонаукових методів теоретичного пізнання належать: аналіз, порівняння, гіпотеза, індукція, дедукція, синтез, аналогія, моделювання, мисленнєвий експеримент.

Виняткове місце у структурі методологічної культури посідає дослідницький метод, який, поряд із зазначеними вище, передбачає й евристичні методи, які надають навчальному дослідженню продуктивно творчого характеру. Отже, найбільш значущими серед них є: пряма колективна «мозкова атака» як метод колективного генерування ідей виконання творчого завдання; масова «мозкова атака» – генерування ідей відбувається у складі малих груп з подальшою їх оцінкою й прийняття найбільш оригінальної; «мозковий штурм» – діалог з деструктивно віднесеною оцінкою; метод багатомірних матриць, заснований на принципі системного аналізу нових зв'язків і відносин; метод інверсії, що орієнтує на пошук способів виконання творчого завдання в нових, нестандартних умовах, часом усупереч здоровому глузду; метод емпатії (метод особистої аналогії), що є ланкою, яка зв'язує інтуїтивну й дедуктивну процедури мислення; метод синектики, що забезпечує інтеграцію різнорідних елементів; метод організованих стратегій, який сприяє подоланню інерції мислення, ґрунтується на принципах самоуправління особистості у виборі нових стратегій виконання творчого завдання; метод відсторонення, тобто розгляд об'єкта, предмета, процесу кожного разу з неочікуваного, нового погляду. Методологічна культура забезпечує інтеграцію методів на міждисциплінарному предметному й діяльнісному рівнях. Взаємопов'язаними й взаємозалежними є методологічна культура й науковий стиль мислення. На думку Ю. Сенько, основними показниками наукового стилю мислення є дискретність, безперервність, статичність,

синтетичність. До особливостей наукового стилю мислення належать також системність, динамізм, математизація, кібернетизація, гуманізація та ін. Якщо раніше за цими показниками гуманістичному стилю мислення щонайменше були притаманні формалізація, математизація, кібернетизація, то в сучасних умовах, з застосуванням нових інформаційних і комп'ютерних технологій вони також набувають значущості [6]. На нашу думку, методологічна культура сприяє засвоєнню студентами «мови» науки (поняття, закон, теорія, правило, гіпотеза, модель, метод, факт, процес, інформація та ін.).

Отже, динаміка розвитку методологічної культури студентів визначається ступенем їхньої творчої активності й самореалізації в діяльності. Окрім того, необхідно систематично ставити студента в позицію діяльносного суб'єкта пізнання й самопізнання. Незважаючи на деяку зовнішню несумісність понять «фундаменталізація» й «культура», неможна не визнати наявності в них точок дотику. Навіть більше, правомірна в сучасних освітніх умовах їх інтеграція, яка дає змогу більш глибоко й системно зрозуміти й осмислити методологічну культуру як цілісний, багатомірний особистісний феномен. Безумовно, важливим компонентом методологічної культури є її аксіологічний (ціннісний) компонент. У дослідженнях справедливо визнається, що науковий світогляд не зводиться до якоїсь, нехай навіть цілісної системи знань, до реєстру поглядів на природничо-наукову й соціальну картини світу, а завжди (за необхідністю) містить аксіологічні погляди, переконання, оцінки явищ і процесів дійсності. На жаль, аксіологічний аспект недостатньо презентований у методологічній свідомості й навчально-пізнавальній діяльності студентів. Поряд з загальнолюдськими цінностями С. Казанцев і Л. Казанцева виділяють також такі особистісно-значущі в сучасних освітніх умовах ціннісні орієнтації, як стійка потреба в підвищенні якості навчально-пізнавальної діяльності, що забезпечує їх системний, цілісний розвиток; стійка потреба в творчій самореалізації й саморозвитку в процесі навчального пізнання; орієнтація на культуротворчий, смислотворчий діалог [3, с. 13]. Методологічна культура забезпечує розуміння й наділяє цінностями й сенсами пізнавальну діяльність студентів.

Фундаменталізація значно наближає до осмислення філософсько-методологічних проблем і розгляду їх з урахуванням особливостей мислення, діяльності, спілкування. Методологічна культура – це цілісна, інтегральна характеристика особистості, що

володіє фундаментальним загальнонауковим знанням, системою ціннісних орієнтацій на творчий саморозвиток у навчально-дослідницькій творчій діяльності, науковим стилем мислення. Особа, що володіє методологічною культурою, здатна відмовлятися від догм і застарілих стереотипів, здійснювати творчі пошуки, прагнути до системного пізнання явищ і процесів, які відбуваються в суспільстві й природі; вступати в культуротворчий суб'єкт-суб'єктний діалог. На основі методологічної культури особистість здатна не лише відтворювати культуру, а й творчо саморозвиватися в ній. При цьому діяльність носить системний, цілісний, творчий, концептуальний характер, забезпечуючи досягання закономірностей не лише розвитку суспільства, а й особистісного розвитку й самовдосконалення. Завдяки методологічній культурі розвивається особистість, здатна до ведення рівноправного суб'єкт-суб'єктного діалогу.

З огляду на викладене вище, можемо твердити, що культура – це не лише результат діяльності, а й засіб саморозвитку в ній. Система методологічного знання фундаментальна. Методологічне знання охоплює: методологію наукового пізнання, логіку, філософію, методи пізнання; основи системного підходу й системного аналізу; принцип доповнюваності; проблеми взаємодії та інтеграції наук. Методологічна культура дає змогу актуалізувати та інтегрувати наукові й методологічні знання фундаментальних дисциплін. Методологічні знання володіють широтою переносу в нестандартні ситуації.

Важливим у структурі методологічної культури є не лише фундаментальне наукове предметне знання, а й цілісне знання про процес пізнання, про себе як про суб'єкта цього процесу. Фундаментальними поняттями в структурі методологічного знання є «система», «проблема», «гіпотеза», «метод», «творчість», «культура», «цінності». Особливостями мислення, що становить основу методологічної культури особистості, є цілісність, системність, концептуальність, проблемність, інтегративність, аргументованість, доказовість, інтуїтивність, логічність, рефлексивність, проєктивність і прогностичність. Методологічна культура забезпечує такі функції: пізнавально-світоглядну, інтегративну, евристичну, креативну, прогностичну, а також розвивається як у процесі співтворчості студентів і педагогів, так і в процесі пізнання свого «Я», основу якого формують самоаналіз, самопостереження, самооцінка, рефлексія, самоконтроль. Особливе місце в структурі методологічної культури посідає рефлексія. Визначаючи рефлексію «як

критичне усвідомлення своїх власних можливостей і можливостей інших», І. Ладенко виділяє шість видів рефлексії: предметно-формульовальну, класифікаційну, інтегрувальну, інтеррогативну, організаційно-психологічну, методологічну [5].

Висновки. Виконане нами теоретичне дослідження дало змогу розробити структурну модель методологічної культури студентів. Так, структурними компонентами методологічної культури є такі фундаментальні поняття, як: система, метод, методологія пізнання, діяльність, творчість; система теоретико-методологічного знання; система загальнонаукових теоретичних професійно значущих методів пізнання (аналіз, порівняння, індукція, дедукція, логіка, гіпотеза, моделювання), а також евристичних методів («мозковий штурм», «мозкова атака», метод багатомірних матриць, метод інверсії та ін.);

стійка система ціннісних орієнтацій на розвиток наукового стилю мислення, діяльності, спілкування; особливості мислення, зокрема системність, проблемність, категоріальність, рефлексивність, доказовість тощо. В основі методологічної культури – інтелектуальна й креативна культури, які, зі свого боку, розвиваються й збагачуються в ній. Крім того, виявлені й особливості методологічного мислення, до яких належать концептуальність, проблемність, нестандартність, аргументованість, доказовість, системність, інтуїтивність, логічність, несуперечливість, рефлексивність. Отже, методологічна культура може бути системотвірним компонентом методолого-культурологічного фундаменту як навчально-пізнавальної діяльності студентів, так і їх майбутньої професійної діяльності, виходячи з її специфіки.

Список використаних джерел

1. Аносов І. П. Сучасний освітній процес: антропологічний аспект / Іван Павлович Аносов. – К. : Твім інтер, 2003. – 392 с.
2. Давыдов В. В. Теория деятельности и социальная практика / В. В. Давыдов // Вопросы философии. – 1996. – С. 52–61.
3. Казанцев С. Я. Методологическая культура студентов в условиях фундаментализации обучения / С. Я. Казанцев, Л. А. Казанцева // Педагогическое образование и наука. – 2001. – № 3. – С. 9–14.
4. Калагурка Х. Федір Науменко – ініціатор макаренкознавчих досліджень у Львівському університеті / Х. Калагурка // Витоки педагогічної майстерності: зб. наук. праць / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2013. – Вип. 11. – С. 153–157.
5. Ладенко І. С. Рефлексия в науке и обучении: сб. науч. трудов / И. С. Ладенко. – Новосибирск : ИИФФСО. – 1989. – 254 с.
6. Орешников И. М. Что такое гуманитарная культура? / И. М. Орешников. – М. : Изд-во МГУ, 1992. – 147 с.
7. Чебышев Н. Терапия феномена «разрывности» мышления / Н. Чебышев, В. Каган // Высшее образование в России. – 1999. – № 1. – С. 47–51.

Рецензент: Приходько М.І. – д.пед.н., професор

Відомості про автора:

Окса Микола Миколайович
I_bukreeva@mail.ru
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь, Запорізька обл., 72312, Україна

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/nvmdpu.v0i17.1597>

Матеріал надійшов до редакції 19. 08. 2016 р.
Прийнято до друку 19. 09. 2016 р.

References

1. Anosov, I. P. (2003). *Modern educational process: anthropological aspect*. Kyiv : Tvim inter. [in Ukrainian]
2. Davydov, V. V. (1996). The theory of activity and social practice. *Voprosy filosofii*, 52–61. [in Russian]
3. Kazantsev, S. Ya. (2001). Methodological culture of students under conditions of education fundamentalization. *Pedagogicheskoe obrazovanie i nauka*, 3, 9–14. [in Russian]
4. Kalahurka, Kh. (2013). Fedir Naumenko – an initiator of Makarenko studies at Lviv University. *Vytoky pedahohochnoi maisternosti: coll. of scientific works*. Poltava. Issue 11. 153–157. [in Ukrainian]
5. Ladenko, I. S. (1989). *Reflection in science and education: coll. of research works*. Novosibirsk : IIFFSO. [in Russian]
6. Oreshnikov, I. M. (1992). *What is humanitarian culture?* Moscow : MGU Press. [in Russian]
7. Chebyshev, N. (1999). Therapy of the "discreteness" of thinking phenomenon. *Vyshee obrazovanie v Rossii*, 1, 47–51. [in Russian]

Information about the authors:

Oksa Mykola Mykolaiovych
I_bukreeva@mail.ru
Melitopol Bohdan Khmelnytsky
State Pedagogical University
20 Hetmans'ka St., Melitopol,
Zaporizhia region, 72312, Ukraine

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/nvmdpu.v0i17.1597>

Received at the editorial office 19. 08. 2016.
Accepted for publishing 19. 09. 2016.